

*Прохоренко М. М.,**кандидат юридичних наук, професор кафедри правового забезпечення
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ І СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. В статті розглядаються проблемні питання меж здійснення судової функції держави і їх взаємозв'язки зі стабільністю суспільного правопорядку.

Ключові слова: влада, право, держава, суспільство, межі, судова функція держави, стабільність суспільних правовідносин.

Постановка проблеми. Процес становлення громадянського суспільства та поступового зменшення проявів держави, цілковитого її підпорядкування праву супроводжується виникненням суспільно-правових протиріч, конфліктів публічного і приватного характеру, які пов'язані з намаганням держави зберегти свій монополний владний вплив на суспільні правовідносини. Такі процеси можуть стати передумовою виникнення силових протистоянь у середині держави поміж різними соціальними групами, масових заворушень у суспільстві або ж стають однією із причин зовнішньої агресії інших держав. Перед наукою теорії держави та права постає завдання дослідити і запропонувати модель можливої реалізації судової функції держави, яка б унеможливила перетворення спорів про право і будь-яких інших конфліктів у суспільстві у збройне протистояння і порушення стабільності суспільних правовідносин.

Суспільство, особа, держава є ключовими суб'єктами по відношенню до яких необхідно віднайти граничні величини судового втручання і, як наслідок, правові способи і засоби вирішення будь-яких спорів, протиріч в суспільних правовідносинах, не даючи їм трансформуватися у будь-яке інше позаяк судове протистояння. Вказана проблематика є актуальною в контексті останніх подій в Україні, зокрема: політико-правової кризи та порушення реалізації функцій держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми меж державного втручання розглядалися А.Д. Машковим, межі здійснення судової влади досліджував В.В. Мовчан, тих чи інших аспектів граничних проявів судової функції держави торкалися своїх правцях С.А. Комаров, В.М. Корельський, Л.С. Мамут, В.Д. Перевалов та інші.

Невирішені раніше частини проблеми. В наукових працях про судову функцію держави і межі судової влади не розглядалось питання про взаємозв'язки між величинами судового втручання щодо суб'єктів суспільних правовідносин і забезпеченням їх стабільності, національної безпеки та оборони.

Мета статті. Розкрити деякі теоретико-правові проблемні питання меж здійснення судової функції держави і стабільності суспільних правовідносин. Дослідити межі судового втручання щодо особи, суспільства, держави, в яких забезпечується стабільність правопорядку та національна безпека.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи межі здійснення судової функції держави в контексті необхідності забезпечення стабільності суспільних правовідносин, необхідно звернути увагу на таких суб'єктів як держава, суспільство і особа. Ми прихильники розглядати категорії «судове втручання» і «здійснення судової влади», «межі судової функції держави» як

тотожні. Межі судової влади включають її граничні можливості та обмеження, які окреслюються правовою системою [1, с. 24].

На сьогодні в науковій літературі розмежовують поняття «особа» та «людина» [2, с. 119]. На нашу думку, досліджувати межі здійснення судової влади можливо через абстрактний вираз суб'єктів суспільних правовідносин у формі юридичної конструкції базового, універсального суб'єкта правовідносин – особи. У кожній правовій системі існує своя класифікація і специфіка осіб, наприклад: в Україні розрізняють особи публічного і приватного права, юридичні та фізичні особи тощо.

У юридичній літературі [2, с. 121] зазначається, що особа наділяється системою прав і свобод, обов'язків, які в сукупності формують її правовий статус. Спір про право, конфлікт виникає з того моменту, коли особа не може реалізувати свої права, або не виконує свої обов'язки, передбачені правовим статусом. Судова функція держави покликана забезпечувати впорядковане розв'язання будь-яких конфліктів, що виникають поміж суб'єктами суспільних відносин та не допускати свавільне, нелегальне їх вирішення, вихід за рамки правової системи і нелегальне використання примусу. На жаль, останні події в Україні показали, що суспільно-правові конфлікти, соціальні протиріччя вийшли за рамки судових правовідносин і трансформувалися у збройне протистояння. Держава, реалізуючи судову функцію, виявилася неспроможною забезпечувати стабільність правопорядку, зокрема: впорядковано впливати на взаємовідносини особи, суспільства і самої себе та забезпечувати наявність у них справедливості.

Правовий статус особи носить збірний, узагальнюючий характер [3, с. 548–549] і складається з: 1) абстрактної особи; 2) сукупності її прав, свобод, інтересів, обов'язків, юридичної відповідальності; 3) юридичних гарантій правового статусу особи; 4) механізму його реалізації.

Щоб отримати судовий захист, будь-яка особа повинна відповідати критеріям позивача, заявника тощо, дотримуватись процесуальних вимог щодо можливої та/або необхідної для неї поведінки. Виникає проблема, чи обмежується здійснення судової функції держави правовими статусами процесуальних учасників судових відносин, чи повинно обмежуватися загальним правовим статусом людини? Чи може будь-яка людина отримати судовий захист, навіть якщо вона не відповідає формальним критеріям позивача, заявника тощо?

Формально, межами здійснення судової влади щодо особи є визначені щодо неї правові статуси в якості процесуального учасника, міра можливої і необхідної поведінки судових органів. В літературі про здійснення судової влади запропоновано розглядати її найменші і найбільші можливі обмеження, обумовлені правовими статусами учасників судового процесу. На нашу думку, в контексті необхідності забезпечення стабільності суспільного правопорядку, національної безпеки, нижньою межею здійснення судової функції держави щодо особи має бути правовий статус людини загалом у правовій системі та судової влади як суб'єкта суспільних відносин.

Судова влада втручається не тільки у дії і справи особи, а й впливає на суспільство в певних часово-просторових рамках. В.В. Мовчан [4, с.45–47] описав історичні приклади судових процесів над суспільством, однак проблематика судового втручання в справи суспільства залишається малодослідженою.

Виконання державою судової функції оцінюється суспільством і виражається у рівні довіри до судової влади. Це, в свою чергу, впливає на пропорційне співвідношення кількості конфліктів, що вирішуються судовими органами в межах судової системи, системи права і кількості конфліктів в суспільстві, що вирішуються самостійно сторонами, в тому числі із застосуванням сили. На нашу думку, юридичній науці потрібно встановити ту критичну межу, за якою держава хоч і виконує судову функцію, однак, в силу недовіри суб'єктів суспільства до судової влади, конфлікти, спори про право не розв'язуються виключно в правовій сфері. У таких випадках сторони конфлікту самостійно вдаються до відновлення справедливості, в тому числі із застосуванням сили, чим порушується стабільність суспільних правовідносин і що є прямою загрозою національній безпеці.

Не вдаючись до детального дослідження різних підходів до розуміння поняття суспільства, зауважимо, що ми його розглядаємо як рівнозначного суб'єкта по відношенню до держави у процесах становлення правової держави та громадянського суспільства. Суспільство складається з населення і розглядається правовою системою як нація [5, с. 71] (підкреслюється, що джерелом влади є нація і повноправність всіх його членів) або ж як народ [6, с. 31].

Мовчан В.В. пропонує розглядати межами здійснення судової влади щодо суспільства право і, з іншої сторони, мораль [7, с. 76–77]. Однак, на нашу думку, моральні категорії часто носять суб'єктивний, оцінювальний характер, що аж ніяк не сприяє стабільності суспільних відносин. Граничні можливості і обмеження судової влади слід визначати шляхом співставлення правових статусів суб'єктів судової влади і суб'єктів суспільства в межах конкретної правової системи.

Метою реалізації судової функції держави є забезпечення впорядкованого розв'язання конфліктів у суспільних правовідносинах і забезпечення, таким чином, їх стабільності. Визначення формальних меж судової влади через правові статуси розкриває її максимальні або мінімальні величини, однак не розкриває аксіологічну сутність судової функції держави. Тому в дослідженні судової функції держави необхідно враховувати фактори, що виступають об'єктивними її обмежувачами. Такими факторами, на нашу думку, є рівень довіри суспільства до судової влади, який в аксіологічному аспекті є нижньою межею реалізації судової функції держави. Вихід судової влади за цю межу призводить до вирішення суспільно-правових, соціальних протиріч поза межами правової системи і є прямою загрозою національній безпеці будь-якої держави. Разом з тим, межі для надмірного рівня справедливості в суспільних відносинах, на нашу думку, не може бути, справедливість – це ідеал, прагнути до якого потрібно безкінечно.

При умові наявності довіри до судової влади створюються передумови для формування громадянського суспільства, яке, на думку С.М. Тимченко: «...є основним гарантом того, що ніхто не може узурпувати державну владу, а значить і ліквідувати правову державу» [8, с. 208].

У питанні про межі судової влади щодо держави також закладена проблема. Держава виконує судову функцію і ставити питання про межі здійснення судової влади щодо держави – значить розглядати питання про самообмеження державної влади, контроль держави самої себе. Однак, будь-який, навіть найдосконаліший апарат держави, зокрема і система судових

органів, не може виключити суб'єктивні фактори впливу, зокрема взаємозалежності, а також – корупцію. Здійснення реального судового контролю за державою є сумнівним за таких умов, так само, як і реальне судове забезпечення правопорядку, стабільності у відносинах поміж різними суб'єктами державної влади, стабільності суспільних правовідносин є сумнівним.

Таким чином, розглядаючи питання про межі судової влади щодо держави, необхідно враховувати не тільки самообмеження, а й зовнішні фактори, що її обмежують. Саме в ході становлення громадянського суспільства і правової держави суспільство стає рівнозначним державі суб'єктом і здатне її контролювати. У цьому контексті в літературі зазначається, що правова держава – це «управління, що спирається на конституцію і контролюється судом» [9, с. 247]. Якщо держава не обмежується при реалізації судової функції зовнішніми факторами, наприклад, суспільством, то це не виключає її свавілля, зокрема – вихід державної влади за межі права (в широкому аспекті праворозуміння) при одночасному, навіть судовому, забезпеченні законності в суспільстві.

У літературі запропоновано механізм суспільного контролю держави через здійснення судової влади і обґрунтовується позиція, що владна природа суду походить не тільки від держави, а й від суспільства, права [10, с. 75–76]. Складна багатогранна владна природа суду визначає його місце в системі державної влади як суб'єкта, який не тільки як орган державної влади може обмежувати державу і її владу зсередини, а й як представник влади суспільства і влади права, повинен обмежувати її і зовні. Якщо розвивати вказану думку, то не тільки держава як публічна організація, яка володіє монополією на всю повноту влади і легальне застосування насильства в суспільстві, несе відповідальність за якість правосуддя, реалізацію справедливості та судового забезпечення правопорядку, стабільності суспільних правовідносин, а й кожен член суспільства, суспільство в цілому.

Отже, межі судової функції держави обмежуються функціями суспільства щодо контролю за державою і реалізацією її влади в процесах становлення правової держави та громадянського суспільства. Судова влада, з одного боку, є «гілкою» державної влади і поширюється на суспільство і його суб'єктів, які, в свою чергу, взаємодіють з судовою владою у питаннях судового контролю за державною владою з метою всеохоплюючого забезпечення реалізації справедливості у таких взаємовідносинах. Ці складні теоретико-правові взаємовідносини повинні бути чітко окреслені правовою системою з визначенням меж здійснення судової функції держави і суспільства. Зрозуміло, що межі судової влади можна визначити через правові статуси її суб'єктів та судової влади, натомість, на нашу думку, межі здійснення судової функції суспільства можна визначити через можливості і обмеження, які встановлюються для членів суспільства, які готуються зайняти посаду судді.

У межах судової функції держави і суспільства має реалізовуватися справедливість при судовому вирішенні будь-яких конфліктів і протиріч у суспільних правовідносинах, в протилежному випадку, існує небезпека у позасудовому, хаотичному їх вирішенні, і, як наслідок – порушення стабільності суспільних правовідносин. Критерій справедливості є основоположним «межовим знаком» для здійснення судової влади, перетин якого позбавляє судову діяльність змісту правосуддя і загрожує стабільності суспільним правовідносинам.

Висновки. На сьогоднішній проблемній питанні меж здійснення судової функції держави малодосліджені теорією та історією держави і права. В процесах становлення правової держави та громадянського суспільства можливі суперечності і проти-

стояння поміж суб'єктами таких процесів щодо вирішально-го владного впливу на суспільство. З теоретичної точки зору, такі потенційні конфлікти несуть небезпеку для стабільності суспільних правовідносин та є прямою загрозою національній безпеці. Оскільки єдиною формою досягнення справедливості при вирішенні спорів і конфліктів у суспільстві залишається судова діяльність, то виникає питання: в яких межах ефективно здійснюється судова функція держави, якщо її владний вплив зменшується, а роль суб'єктів громадянського суспільства збільшується? Нами пропонується розглядати поширення судової влади, як мінімум, на процесуальних учасників, передбачених чинними процесуальними кодексами, а, як максимум, на суспільство і державу в цілому як окремо взятих суб'єктів. Судова функція держави обмежується правовими статусами сторін у судових правовідносинах та правовими статусами суб'єктів судової влади, з іншого боку – максимальні можливості для її реалізації і загальні обмеження закладені у загальних правових статусах судової влади, суспільства, держави в цілому і в правовому статусі абстрактної особи.

Здійснення судової функції державою у визначених правовою системою межах повинно забезпечувати реалізацію справедливості. У протилежному випадку існує небезпека у зверненні суб'єктів суспільних правовідносин до позасудового вирішення конфліктів, у тому числі із застосуванням сили для реалізації справедливості у суб'єктивному її розумінні учасниками таких відносин. Таким чином, якщо держава не виконує належним чином судову функцію, то члени суспільства перебирають судові функції на себе, що призводить до хаотичної реалізації псевдо-правосуддя, порушення стабільності суспільного правопорядку, а в кінцевому результаті – до масових заворушень та збройних протистоянь, що загрожує національній безпеці держави.

Література:

1. Мовчан В.В. Поняття, сутність та види меж здійснення судової влади / В.В. Мовчан // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (26). – С. 22–28.
2. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [курс лекций] / С.А. Комаров. – 2-е. из.испр., доп., – М. : Манускрипт, 1996. – 312 с.
3. Теория государства и права : [учебник] / под. ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. – 2-е изд., изм. и доп. – Москва : Норма : Инфра-М, 2002. – 616 с.

4. Мовчан В.В. Межі здійснення судової влади щодо суспільства (теоретико-правові аспекти) / В.В. Мовчан // Науковий вісник УжНУ. – Серія : Право. – 2013. – Випуск № 23. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 44–48.
5. Старосольський В.Я. Теорія нації / В.Я. Старосольський. – Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1998. – 157 с.
6. Мамут Л. С. Народ в правовом государстве / Л.С. Мамут; Ин-тут государства и права РАН. – М. : Норма, 1999. – 160 с.
7. Мовчан В.В. Межі судової влади в інтеграційній моделі співвідношення моралі, держави й права (теоретико-правові аспекти) / В.В. Мовчан // Науковий вісник УжНУ. – Серія : Право. – 2013. – Випуск № 21. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 76–79.
8. Тимченко С.М. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави в Україні : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01 / Сергій Михайлович Тимченко; Запорізький юридичний ін-т МВС України. – Запоріжжя, 2001. – 232 с.
9. Стодольник Л.Н. Метаморфозы идеи правового государства / Л.Н. Стодольник, К.М. Кульчаридр.; подред. В.А. Туманова; пер. с венг. Л.С. Ягодовского // Критика современной буржуазной теории права : [сб. ст.] – М. : Прогресс, 1969. – С. 241–266.
10. Мовчан В.В. Теоретико-правові проблеми розуміння меж здійснення судової влади / В.В. Мовчан // Науковий вісник УжНУ. – Серія : Право. – 2013. – Випуск № 21. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 75–79.

Прохоренко М. М. Проблемные вопросы пределов реализации судебной функции государства и стабильности общественных правоотношений.

Аннотация. В статье рассматривается в общих чертах проблемные вопросы пределов реализации судебной функции государства и их взаимосвязи со стабильностью общественных правоотношений.

Ключевые слова: власть, право, государство, общество, пределы, судебная функция государства, стабильность общественных отношений.

Prohorenko M. M. Problematic issues limits of implementation of the judicial functions of the state and the stability of public relations.

Summary. The article discusses in general terms the problematic issues limits of implementation of the judicial functions of the state and its relationship with the stability of public relations.

Key words: power, law, state, society, limits of the judicial function of the state, stability of social relations.